

УДК 821.161.2 Коб 09

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА В ОСМИСЛЕННІ ІВАНА ФРАНКА

У статті йдеться про першорядну роль літературно-критичних виступів І. Франка в розвитку творчості О. Кобилянської, що на початку ХХ ст. стала явищем не тільки загальноукраїнського, а й загальноєвропейського масштабу.

Ключові слова: літературний процес, жанрова номінація, оглядова стаття, психологічний аналіз, наукова аргументація, епістолярна літературна критика.

Михаил Гнатюк

Ольга Кобылянская в осмыслении Ивана Франко

В статье рассматривается первостепенная роль литературно-критических выступлений И. Франко в развитии творчества О. Кобылянской, что в начале ХХ в. стало явлением не только общеукраинского, но и общеевропейского масштаба.

Ключевые слова: литературный процесс, жанровая номинация, обзорная статья, психологический анализ, научная аргументация, эпистолярная литературная критика.

Muxajlo Hnatiuk

Olga Kobylyanskaya's understanding of chemistry Ivan Franko

The article discusses the primary role of literary-critical speeches Franko on the development of creativity Kobylyanska that in the early twentieth century. phenomenon was not only nationwide but also Europe-wide.

Key words: literary process, genre nomination, review, psychological analysis, scientific argumentation, epistolary literary criticism.

Серед багатьох аспектів наукового осмислення різних періодів у розвитку української літератури сучасний І.Франкові літературний процес був на першому місці. Можемо стверджувати, що саме українська література кінця ХІХ – початку ХХ ст. одержала в працях І. Франка найґрунтовніше, найпрецизійніше осмислення. Для цього в ученого були всі підстави, адже на кінець ХІХ – початок ХХ ст. припадає найвищий розквіт його літературознавчого таланту. Інше питання, що саме в цей період українська література завдяки І. Франкові та його послідовникам набуває європейського звучання. Перший український журнал європейського рівня „Літературно-науковий вісник” (редактори І. Франко та М. Грушевський) (від 1898 р.) започатковує нову еру в історії культурного життя України. Поряд з літературою І. Франко відводив важливе значення у формуванні свідомого громадянина, у загальнонаціональному розвитку й літературознавству.

У надрукованій в перших номерах „Літературно-наукового вісника” розвідці „Із секретів поетичної творчості” (1898) І. Франко пише про три способи пізнання, що їх митці використовують для передавання своїх думок, почуттів: „Кожний, хто пише, чинить се в тім намірі, щоби піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення, тільки що один уживає для сеї цілі поетичної форми, другий – наукової аргументації, третій – критики” [3, т. 31, с. 45].

Використовуючи засоби наукової аргументації, а водночас і критики, І. Франко на рубежі ХІХ – ХХ ст. виступає важливим інтерпретатором та поціновувачем тогочасного літературного процесу, формулюючи це у працях: „З останніх десятиліть ХІХ віку”, „Южнорусская література”, „Принципи й безпринципність”, „Старе й нове в українській літературі”.

Перед літературно-критичним прочитанням літературного твору І. Франко ставить кілька завдань. „Вищим ступенем” літературної критики є, за І. Франком, обов’язкове і першочергове задоволення елементарних вимог „першого ступеня” (дати читачам [...] уявлення про зміст книжки, уклад, мову і т. і.). Другим його етапом було „критичне контролювання наведених у книжці фактів”, а також „критична оцінка чи то її плану, тенденції, основних думок, чи нарешті поодиноких деталей” [3, т. 50, с. 379].

Виходячи з цих позицій, І. Франко оцінював українську літературу кінця ХІХ – початку ХХ ст. Цю літературу вчений розумів як наявність у ній двох поколінь, з котрих старше презентувало класичний реалізм другої половини ХІХ ст. (епічність, описовість, розлогість у характеристиці, певний етнографізм), а молодше прагнуло насамперед психологічного поглиблення реалізму, „вищої культури душі, розширення й уточнення нашого чуття і нашої вразливості” [3, т. 35, с. 111].

Змінюючи орієнтири у літературознавчому прочитанні твору, І. Франко звертав увагу, крім змістовних, і на формальні ознаки твору. Тим самим учений прагнув піднести українську літературу до рівня світової.

Для літературної критики кінця XIX – початку XX ст. характерні публікації під такими назвами: „оповістка”, „сильветка”, „причини”, „уваги”, „розправа”, „есеї”, „нотатки”. Хоча назви цих літературно-критичних виступів не завжди мали чіткий термінологічний статус, Франкове прочитання сучасної йому літератури набуває наукового обґрунтування основних жанрів літературної критики, про які говоримо і сьогодні.

Літературно-критичне прочитання І. Франком нової хвилі в українській літературі теж характеризується жанровим розмаїттям. Крім оперативного жанру літературної критики – рецензії, для характеристики сучасного літературного процесу І. Франко використовував жанри статті (оглядової, проблемної, полемічної), літературного портрета тощо.

Представники молодшого покоління українських письменників уже не хотіли прислухатися до критиків, котрі, за словами О. Кобилянської, „хотять белетристику з грубою тенденцією, так щоби вже сам заголовок читачеві все розказував” [1, с. 522]. Полемізуючи зі статтю С. Єфремова „В поисках новой красоты”, письменниця вважає, що вартісними є не тільки героїні, які йдуть „в народ учительовати” і від начальства „грубості зносять” [1, с. 522], а особистість нового формату з її модерним поглядом на життя, становище жінки.

Прагнення художньо осмислити життя в О. Кобилянської виявилось дуже рано. Та брак освіти, життєвого досвіду, складні обставини спричинилися до того, що її літературне „учнівство”, як мало в кого з українських письменників, тривало дуже довго. По-різному поставилися критики до перших творів письменниці, та в одному зійшлися всі – у літературу ввійшов свіжий, непересічний талант. Такої високої оцінки була удостоєна О. Кобилянська від знаних літераторів того часу: М. Павлика, Лесі Українки, Осипа Маковея. Та особливого значення набув у цій справі голос І. Франка.

Особисте знайомство двох письменників відбулося в 1890 році, і з того часу починається творча співпраця, як і суперництво двох великих особистостей.

І. Франко у ряді оглядових статей характеризує творчість Ольги Кобилянської як приклад певних тенденцій в українській та європейських літературах. Водночас учений дає влучну характеристику авторській індивідуальності письменниці: „Она (О. Кобилянська. – М. Г.) – начала выводит в своих рассказах („Царівна”, „Русалка”, „Valse melancolique”) женские типы, стоящие выше своей среды и прокладывающие себе дорогу вне проторенной колеи. В своих мелких эскизах она пробовала подражать манере современных французских символистов и декадентов, рисовать туманные сцены и ни с чем живым не связанные фигуры. Вскоре ее талант вступил на более верный путь, и она дала ряд прелестных картин из буковинской природы и жизни тамошнего народа („Битва”, „Некультурна”, „За готар”), а также большой роман из крестьянской жизни „Земля”, исполненный глубокой поэзии и рисующий потрясающую драму братоубийства из-за обладания землей” [3, т. 41, с. 160].

Жанр оглядової статті дав можливість І. Франкові побачити найсуттєвіші риси не тільки певного письменника, а й окремих його творів. Порівнюючи твори Осипа Маковея та Ольги Кобилянської, вчений пише, що набагато вище від творів О. Маковея треба „поставити „Царівну” Ольги Кобилянської, незважаючи на певну невдатність композиції. В усякім разі „Царівна” – се перша у нас повість, основана не на інтригах та любовних пригодах, а на психічній аналізі буденного життя пересічних людей. Се майстерна, тонко гаптована тканина, якій бракує лише руки енергійного артиста, який міг би злучити поодинокі рядом нанизані сцени в гарний і ефектовний малюнок” [3, т. 41, с. 524]. Варто зауважити, що І. Франко мав у своєму розпорядженні перше видання повісті. Цікаво простежити жанрову номінацію згаданого твору у тогочасній критиці. Осип Маковей іменував твір повістю, Леся Українка вважала його великим психологічним романом. Сама ж Ольга Кобилянська визнала жанрову номінацію твору в листі до С. Смаль-Стоцького – „психологічна студія”.

С. Павличко у книзі „Дискурс модернізму в українській літературі” звертає увагу на те, що в оцінках І. Франка немає жодної згадки про феміністичні твори, жіночі образи, жіночий голос оповідачки, „ідейний зміст „Царівни”, – дещо лицемірить І. Франко, – неясний. У ранніх творах тільки побут і природа заслуговують похвали.

Як редактор, вважає С. Павличко, І. Франко доклав багато зусиль, щоб контролювати цей зміст. Коли вчений у 1887 році допомагав Н. Кобринській та Олені Пчілці готувати до видання жіночий альманах, з його ініціативи „феміністична” повість (мова йде про оповідання „Вона вийшла заміж” – першу редакцію „Людини”) була відхилена.

Е. Панчук у статті „Іван Франко і Буковина” [2] відзначав, що І. Франко користувався великою популярністю, і не випадково молода письменниця мріяла, можна вважати, напівінстинктивно, знайти зв’язок з найвидатнішим письменником того часу, попросити в нього поради, вислухати його думку про свою творчість. Автор статті схильний вважати, що І. Франко не відхилив оповідання О. Кобилянської „Вона вийшла заміж”, оскільки письменниця ніде про це не сказала. Цей факт для нас набуває особливого значення, оскільки згадана стаття написана за життя О. Кобилянської, а Е. Панчук – зять письменниці та її помічник.

Визначаючи найосновніші риси української літератури кінця XIX ст., І. Франко стверджує, що ці риси нашої літератури цілком вписуються в загальноєвропейський літературний процес. Саме у цей час „на нашій літературній горизонті появилася група молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, тої, що, сприкривши собі широкі малюнки зверхнього оточення, головну увагу творчості поклала на психологію, головною метою твору штуки зробила розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і т. зв. Психофізики” [3, т. 41, с. 525].

Для І. Франка-критика новітня белетристика – філігранна робота, близька до музики. Така література дбає про форму, про мелодійність слова, про ритмічність малюнка. Новітнє красне письменство, на думку вченого, відкидаючи довгі періоди і складні речення, має замилювання до смілих і незвичайних порівнянь, уриваних речень, напівслів і тонких натяків.

Новітня хвиля української літератури прийшла до життя в той час, коли українська нація переживала різні суспільні катаклізми, як-от: бездержавність, злидні, еміграція. Тому для літератури важливими були пошуки нових засобів художнього відображення дійсності, якими володіли М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, Марко Черемшина, В. Винниченко, Лесь Мартович та ін. Ці автори швидко зрозуміли, що „наївне, самоділкове писання банальних історій або віршів нині не поплачує. І письменники і публіка тепер більше рафіновані. Двадцятилітня праця над збагаченням і очищенням мови над виробленням літературної техніки не може пропасти марно, і жоден молодий письменник не може ігнорувати її” [3, т. 41, с. 523].

Для І. Франка зрозумілим було те, що українська інтелігенція не змогла захистити рідний народ від нужди, еміграції та визиску. Тому духовний лік народові мусить дати література і мистецтво. Рідне слово, за І. Франком, „блискотить багатством, красою й силою і знаходить відгомін у серцях соток тисяч синів України-Русі, розсипаних капризами долі по обох півкулях землі, коли воно здобуває собі, а разом із тим цілій нашій нації, право горожанства серед цивілізованих народів, коли розтіч серед нашої суспільності зменшилася в прямій пропорції зі зменшенням числа анальфabetів, то все те гарний доказ на те, що слово, те марне летюче слово, найбільше, бачилось би, хвилевий і нетривкий витвір людського духу, проявило чудотворну силу, починає двигати з упадку ту масу, якій бачилося, не було рятунку” [3, т. 41, с. 527-528].

На рубежі XIX – XX ст. І. Франко радо вітає наймолодше покоління талановитих майстрів красного письменства. Ці митці, які проявили себе в останні роки XIX ст., шукали нових способів художньої думки у перші роки XX ст. Не завжди їм це вдавалося, адже література – це живий процес, де співіснують і художні шедеври, і пересічні полотна навіть у творчості одного автора. Так було і з літературними творами Наталі Кобринської та Ольги Кобилянської, які появилися в останній рік XIX ст. Це зауважив І. Франко у оглядовій статті „Українська літ[ература] за 1899 рік”.

У статті „Принципи і безпринципність”(1903) І. Франко дорікав С. Єфремову за звинувачення у безпринципності на адресу редакції „Літературно-наукового вісника”. Нагадаємо, що С. Єфремов у статті „В поисках новой красоты” (1902) писав, що мистецтво має підтримувати „живое, бодрое настроение, которое является необходимым условием движения вперед”. На його думку, українські письменники повинні передусім студіювати прояви соціального і громадського життя нашого народу, в першу чергу села. І. Франко вважав, що не можна вимагати від письменників старшого покоління новітніх методів художнього зображення, адже кожен має робити те, що може. „Хто має можливість студіювати громадське й соціальне життя, селян чи міщан, хай чинить се. А хто не має сеї можності? Хто, як ось прим[іром] пані Кобилянська, Гриневичева й інші своїми заняттями, обов’язками, становищем прикований до тісної сфери хатніх справ, родинних чи яких інших

вузько обмежених обов'язків, то що йому робити? Мовчати, чи брехати про соціальні та громадські відносини, яких він не знає, або про які знає дуже мало та недокладно?" [3, т. 34, с. 361].

Характеризуючи риси нової літератури, яка, на відміну від старої (традиційної), оперувала соціологічними категоріями (війна, тиранія, розбійництво, фанатизм і т. ін.), новітня наука показала, що ці категорії „безмірно зложені і вказала їх складники – фізичні, незалежні від людської волі, і психічні, знов таки почасти свідомі, почасти несвідомі, індивідуальні й масові. За показом науки пішла й новіша література і побачила одну з головних своїх задач у психологічному аналізі соціальних явищ, у тому – сказати б – як факти громадського життя відбиваються у душі й свідомості одиниці і, навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються й виростають нові події соціальної категорії. Се було відкриття нового, безмежно широкого світу, в якому було багато простору для найрізніших талантів, для очей і умів найрізнішої конструкції" [3, т. 34, с. 363].

Як висновок І. Франко вважав, що значення нової хвилі сучасної літератури полягає в глибині та тонкошах психологічного аналізу, у вияві найпотаємніших глибин людської душі, а не у громадському соціологічному аналізі, який видно неозброєним оком.

Треба сказати, що Ольга Кобилянська не в усьому погоджувалася з І. Франком. За офіційним „дорогий метре" крилася певна дистанція, а то й критицизм. Адже авторитетами для себе письменниця вибрала німців, котрі не потребували реклами, а їх твори вражали багатством матеріалу, зрештою, вони приймали твори письменниці. Звертаючись до німців, вона не відверталась від русинів. Своєю заслугою вона вважала те, що її герої витиснули вже, або бодай звернуть на себе увагу русинів, щоб побіч дотеперішніх Марусь, Ганусь, Катрусь з'явилися жінки, які можуть стати на рівень жінок європейського характеру, а не обов'язково галицько-руського. Тому письменниця стверджувала, що критика не особливо впливає на неї, і вона буде писати так, як наказує їй голос її вдачі.

У статті „Старе й нове в сучасній українській літературі" І. Франко, полемізуючи з С. Русовою з приводу оцінки сучасного літературного процесу, знову повертається до розмежування старих і нових тенденцій у літературі. Якщо письменники старшого покоління (Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький) у своїх творах змальовували зовнішній світ – природу, економічні та громадські зв'язки, то представники нового покоління українських письменників ішли „зовсім противною дорогою: вони, так сказати, відразу засідають у душі свої героїв і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення. Властиво, те оточення само собою їм мало інтересне і вони звертають на нього увагу лиш тоді й оскільки на нього падуть чутливі рефлексії тої душі, яку вони беруться малювати. Відси брак довгих описів та трактатів у їх творах і та переможна хвиля ліризму, що розлита в них" [3, т. 35, с. 108].

До цієї когорти письменників критик зарахував М. Коцюбинського, О. Кобилянську, Л. Мартовича і, особливо, В. Стефаніка. Ліризм у творах цих письменників не є суб'єктивним, навпаки – молодше покоління українських літераторів далеко об'єктивніше від давніх оповідачів, бо за героями своїх творів „вони щезають зовсім, а властиво переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима. Се найвищий тріумф поетичної техніки, а, властиво, ні, се вже не техніка, се спеціальна душевна організація тих авторів, виплід високої культури людської душі" [3, т. 35, с. 108].

Оцінку творчості Ольги Кобилянської знаходимо не тільки в оглядових статтях І. Франка, але й у листах письменника до європейських інтелектуалів того часу. Власне у листі до Ватрослава Ягича від 8 листопада 1905 р. характеристика творчості буковинської письменниці була найпрецизійнішою. Видатний славіст, професор Віденського університету, промотор докторської дисертації І. Франка у листі до українського письменника від 16 жовтня 1905 р. просить дати свою (Франкову – М. Г.) оцінку творчості Ольги Кобилянської з нагоди висунення її на здобуття австрійської літературної премії. Авторитет у літературних справах Австро-Угорщини В. Ягич писав: „Ні на хвилину не сумніваюся, що повинен її (Ольгу Кобилянську – М. Г.) гаряче рекомендувати тому, що не маю часу прочитати її новели, романи, нариси, правда, дещо прочитав тут і там, але бракує мені узагальнюючого погляду на її творчі досягнення, буду Вам дуже зобов'язаний, якщо зволите подати мені цілком коротку характеристику письменниці, яку міг би використати у своєму повідомленні, причому, розуміється, назву Ваше ім'я, тому що я не привик наряджатися в чуже пір'я" [3, т. 50, с. 569].

У відповідь на лист віденського професора І. Франко детально характеризує еволюцію творчості Ольги Кобилянської як письменниці. Адресант наголошує, що письменниця походила з

українців-службовців, хоча виховувалася в німецькому дусі під впливом творів Бірх-Пфейфер і Марліт з їх фальшиво сентиментальною манерою розповіді. Серед інших авторів, які мали вплив на письменницю, були Якобсон та Ніцше. У творах малої епічної форми в 1895-1898 рр. письменниця, як вказує І. Франко, завоювала собі багато прихильників серед української молоді, а завдяки перекладам стала широко відома у європейському німецькомовному світі.

У творах Ольги Кобилянської „Битва”, „Русалка”, „Некультурна” ніжно й оригінально зображено природу і побут буковинців. Такі ж риси художньої майстерності проступають в малих картинах, де зустрічаємо, однак, чимало неприродного, дрібного, претензійного. Ці ж хиби, на думку І. Франка, притаманні і першому більшому роману Ольги Кобилянської „Царівна”. Вчений закидав авторці певне багатослів'я, мало продумане змалювання образів, невиразний ідейний зміст. Зате значно продуманішим, як вважав дослідник, був роман „Земля” (1902), в якому О. Кобилянська найповніше виявила риси свого таланту (тонко задумана композиція, чітка окресленість персонажів). Незважаючи на те, що в творі „письменниця не виходить за вузькі межі одного села, щоб дати широку картину культурного рівня буковинського народу, то все ж цілість проіннята таким емоційним настроєм, що це надає „Землі” особливого чару” [3, т. 50, с. 282]. Порівнюючи з картинами та оповіданнями Юрія Федьковича, І. Франко вважав, що проза Ольги Кобилянської була значним кроком вперед у розвитку української літератури на Буковині. Лист І. Франка до В. Ягича є яскравим зразком епістолярної літературної критики, яка мала особливе значення для сприйняття української літератури в європейських країнах. Водночас цей лист був виявом Франкової прогностичної функції у літературі. Зокрема, І. Франко наголошував на подальших шляхах розвитку творчості О. Кобилянської.

На початку ХХ ст. О. Кобилянська надрукувала кілька нарисів, „в яких не до кінця продумана символіка пов'язувалася з чудово схопленими з життя деталями, однак стилістичні прикраси іноді затемнювали частково або й повністю провідні думки цих творів” [3, т. 50, с. 282].

Рекомендуючи Ольгу Кобилянську для здобуття австрійської літературної премії, І. Франко писав, що письменниця є „визначним явищем в українській новітній літературі”. Найвидатнішою заслугою її творчості є уникнення всякого шаблону. Як підсумок свого епістолярного реферату про творчість письменниці І. Франко писав: „Серед українських письменниць вона (О. Кобилянська – М. Г.) не має суперниць в жанрі новели й роману, а її роман „Земля”, крім літературної та мовної вартості, матиме тривале значення ще й як документ способу мислення нашого народу в час теперішнього важкого лихоліття” [3, т. 50, с. 282].

Завдяки цьому листу за підтримки В. Ягича О. Кобилянська отримала літературну премію. У статті „Маніфест „Молодої музи” І. Франко писав про це: „...На підставі мого реферату, приватно написаного для проф. Ягича (по його просьбі), вона [О. Кобилянська] одержала австрійську літературну премію...” [3, т. 37, с. 414].

Таким чином, творчість О. Кобилянської на початку ХХ ст. стала явищем не тільки загальноукраїнського, але й загальноєвропейського масштабу. Роль літературної критики, в першу чергу могутнього таланту І. Франка, в цьому процесі була визначальною.

Література

1. Кобилянська О. Збір. творів: У 5 т. – К.: Держлітвидав України, 1963. – Т. 5.
2. Панчук Є. Іван Франко і Буковина // Вільна Буковина: Літ.-худ. альманах. – Чернівці, 1941. – С. 93-98.
3. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976-1986.